

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њојетике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама њесама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡрадиционалном доживљају оностраной и неким елементима</i> <i>фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и њена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новијој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоводака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Мойив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ћоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ћорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ћорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другом, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећераног одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуја*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је приграбио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле йчеле*, *бела застјава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

БАВОЉА РАБОТА У ЉУДСКОМ СВЕТУ (ДЕМОНСКО-ХТОНСКИ СЛОЈ ФОЛКЛОРНЕ ТРАДИЦИЈЕ У ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА)

НИНА МАРКОВИЋ*

С а ж е т а к. – Предмет рада су елементи демонско-хтонског слоја фолклорне традиције у приповеткама и романима Иве Андрића. Посебна пажња посвећена је семантичким и структурним исходиштима ауторске транспозиције фолклорног наслеђа. Уочено је да фолклорни рефлекс у Андрићевој прози имају функцију значењски важног детаља наратива, да упућују на скривену суштину догађаја, учествују у карактеризацији ликова и обликовању хронотопа и утичу на фабулу и структуру наративног текста. Елементи демонско-хтонског слоја фолклорне традиције инкорпорирани су у ауторско промишљање о природи човека и историјских кретања, као и о снази и погубности зла у људском свету.

Кључне речи: Иво Андрић, проза, фолклорна традиција, хтонско-демонски слој, модерна ауторска транспозиција

1. АНДРИЋ И ФОЛКЛОРНА ТРАДИЦИЈА

У песничкој књизи *Ex Ponto* „вјечне, несвјесне и благословене баштине дједова“ Иво Андрић супротставио је талогу „празних ријечи и извитоперених појмова“.¹ Управо би синтагме *йразне ријечи* и *извитойерени йојмови* могле да представљају јасан контраст Андрићевом поимању речи и прича колективног постанка. Народне приче су, према његовом мишљењу, обременене мишљу и „истинитије од сваке истине“.² Њихова истина надилази чињеничну истину и прераста у парадигматску, универзалну – због чега треба „ослушкивати легенде [...] и из њих одгонетати [...] смисао наше судбине“.³

* Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, markovinina@yahoo.com

¹ Иво Андрић, *Ex Ponto*, Крагујевац: Кантакузин, 1998, стр. 16.

² Иво Андрић, *Немирна јодина*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 5, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991, стр. 35.

³ Иво Андрић, *Сйазе, лица, йредели*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 10, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991, стр. 93.

Процес усменог приповедања је интерпретативни процес у којем се открива суштина не само индивидуалних судбина већ и историјских збивања, због чега се, према Андрићевом мишљењу, у причама колективног постанка, као својеврсној „епистемолошкој метафори“,⁴ крије „стварна и непризнавана историја“ одређеног поднебља,⁵ и шире – прави смисао историје човечанства.⁶

Болно суочавање са апсурдношћу и деструктивношћу историје и злом у човеку приближило је Андрића фолклорној традицији, која у себи носи све оно што „народ може да схвати и што успе да претвори у легенду“.⁷ Процес усмене наративизације у вези је са процесом разумевања, што омогућава да се страшно, проблематично и бесмислено осмисле и преселе у фикционалну онтолошку раван.

Модерна транспозиција фолклорне грађе у Андрићевој прози открива жељу аутора да се лично приповедачко трагање за одговорима на кључна питања о егзистенцији човека и устројству света, оснажи интерпретативном и смислотворном снагом фолклорног наслеђа.

Ова интертекстуална веза не остварује се нужно као свесна – некада сличне или идентичне слике и стилске подударности⁸ и без намере аутора произлазе из сродности колективне и Андрићеве имагинације.⁹

Као потврда поменуте сродности може послужити у ткиво романа *На Дрини ћуџија* инкорпорирана космогонијска легенда о постанку моста. Она открива блискост колективног и Андрићевог поимања односа између добра и зла, тј. заједничку дуалистичку мисао, која ове силе сматра равноправним по снази и уделу у креирању света и најчешће их оспољава у лику Бога и ђавола.¹⁰

⁴ Петар Цацић, *Митско у Андрићевом делу (Хрastiћова љреда у каменој кайији)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995, стр. 43.

⁵ Иво Андрић, *Немирна љодина*, стр. 35.

⁶ Иво Андрић, *Сџазе, лица, љредели*, стр. 93.

⁷ Иво Андрић, *На Дрини ћуџија*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 1, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991, стр. 121.

⁸ Видети: Исидора Секулић, *Истиок у љриџоветиџама Иве Андрића*, Зборник о Андрићу, Београд: СКЗ, 1999, стр. 31–43; Dragiša Živković, *Andrićev stil*, Ivo Andrić u svijetlu kritike, Sarajevo: Svjetlost, 1977, str. 327–334; Светозар Кољевић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд, 1981, стр. 471–476.

⁹ Петар Цацић, *нав. дело*, стр. 142.

¹⁰ Габријела Шуберт у студији *Сайана као демијурџ – у веровању и фолклору балканских народа* (Књижевна историја, 2007, вол. 39, бр. 133, стр. 429–446) примећује да је у народним причама о постанку света присутан дуалистички модел у интерпретацији његовог устројства и да управо дуализам стваралачког принципа упућује на нераскидиву везу добра и зла. Радован Вучковић такође истиче да народна филозофија почива на духу богумилских учења, а да је богумилска религиозност имала необично великог утицаја и

Андрићева и колективна мисао сложене су у намери да се са злом обрачунају, не поричући његову моћ, због чега је ауторово приповедање о овом феномену семантички обogaђено модерном транспозицијом хтонско-демонског слоја фолклорног наслеђа. Хтонске слике и симболи у прози нашег нобеловца модификовани су у складу са карактеристикама особеног ауторског израза, али су, у већој или мањој мери, сачували везу са фолклорним исходиштем.

Сродност између фолклорне традиције и Андрићевог поимања зла препознаје се и у идеји о његовом променљивом и многоструком лицу,¹¹ које изненађује управо својом трансформативношћу.¹²

Фолклорна традиција у Андрићевој прози егзистира у многобројним облицима – као експлицитни цитат, парафраза, алузија, модификовани образац;¹³ као тип јунака, симбол, архетип, приповедни модел итд. Поменути многострукоост имплицира и бројност функција које хтонски фолклорни рефлекси имају у Андрићевим приповеткама и романима. Ови детаљи су важни за склоп и значење наративне слике, упућују на скривену суштину догађаја и карактеризацију ликова, учествују у обликовању хронотопа, утичу на фабулу и структуру наративног текста.

2. ЛИЦЕ ТАМНО КАО УГЉЕН: СИМБОЛИКА ЦРНЕ БОЈЕ И ДЕМОНСКИ ЈУНАЦИ У АНДРИЋЕВОЈ ПРОЗИ

Један од основних сигнала за провалу демонског у људски свет и сусрет са нечистом силом јесте црна боја.¹⁴ Указано је на везу црне боје с искомским тминама и првобитним стањем хаоса.¹⁵ Црно асоцира на мрак, земљу, смрт и жалост, у вези са чиме се развијају и секундарна

на Андрића и на различите начине прожела читаво његово дело. Radovan Vučković, *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost, 1974, str. 173.

¹¹ Веселин Чајкановић, *Мити и религија у Срба: изабране сјудије*, Београд: СКЗ, 1973, стр. 403.

¹² У приповеци *Код казана* фра Марко Крнета спознаје не само страшну истину о томе да „божје и ђаволје није јасно ни право подијељено, и да се не зна, да нико не зна, колика је чија сила и гдје им је права међа“ већ и да је „моћно зло, неразумљиво, и како га има свуда, и ондје гдје се човек најмање нада“. Иво Андрић, *Жеђ*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 6, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991, стр. 43, 46.

¹³ Снежана Самарџија, *Поеџика усменој приповедања у Андрићевој „Причи“*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 265.

¹⁴ Снежана Самарџија, *Из дубина и вирова. Представе о подводном свјету у српској усменој прози, Aquatica: књижевности, култура*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2013, стр. 69.

¹⁵ Žan Ševalje, Alen Gerbran, *Rječnik simbola*, Banja Luka: Romanov, 2003, str. 76.

значења придева *црн* – *мрачан*, *џаман*, *зао*, *злослужан*, *кобан*, *злокобан*, *који је без светлости* итд.¹⁶

Присуство црне боје у карактеризацији ликова, семантизацији догађаја и обликовању простора представља својеврсну формулу у Андрићевој прози, а наглашену функцију има у портретисању учених крвника (Мустафе Маџара, Муле Јусуфа, Челеби-Хафиза, Џелалудин-паше, Карађоза, Омерпаше Латаса), егземпларних јунака Андрићевих приповедака и романа.¹⁷

Црна боја представља спољашњи белег и пројекцију демонског садржаја душе,¹⁸ због чега овај фолклорни елемент у Андрићевој прози функционише као метафора или симбол.¹⁹ Црна боја никада није усамљена при карактеризацији јунака и њој Андрић придружује и друге фолклорне представе о хтонском свету. Демонска природа зла које ови ликови чине огледа се у његовој самосврховитости и уживању у патњи жртава.²⁰ Као и фолклорни демони, Андрићеве учени крвници своје постојање потврђују чињењем зла, али их од фолклорних сила таме разликује то што су и сами само једна тачка свеобухватног ланца зла и несреће.

У портрету Муле Јусуфа из приповетке „За логоровања“ уочене су слике које подсећају на вампирску иконографију, а сцена нападовања девојке упоређена је са вампирском тортуром.²¹

Ипак, поред елемената предања о сусрету са вампиром – који пружају основу за моделовање завршне сцене приповетке, наговештаји демонске природе Муле Јусуфа постоје на различитим местима у тексту. Пре него што из његових отворених уста провире два зуба, читалац сазнаје да је Мула Јусуф „вас као опаљен, жут и таман“,²² а у часу када напада девојку „црн и танак“. ²³ Епитетима *џаман* и *црн* придружена је још једна особина карактеристична за фолклорне представе о демонима – Мула Јусуф се, поред учености, прочуо и по разврату. Поред тога, истакнута је његова веза

¹⁶ Јелена Јанковић, *Боја као обележје времена у српском народном календару*, Време, вакат, земан: аспекти времена у фолклору, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, стр. 99.

¹⁷ Петар Џацић, *нав. дело*, стр. 179.

¹⁸ Бошко Сувајдић, *Дновиде воде: фолклорни елементи у српској књижевности*, Нови Сад: Огртеус, 2012, стр. 208.

¹⁹ Ана Радин, *Мотив вампира у мити и књижевности*, Београд: Просвета, 1996, стр. 127.

²⁰ Милан Алексић, *Зло као обележје света у приповекама Иве Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 610.

²¹ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 150–151.

²² Иво Андрић, *Немирна година*, стр. 11.

²³ *Исто*, стр. 17.

са лунарним принципом, оличена у способности да са великом тачношћу означава месечеве мене. Вампири се одликују и продорним, страшним, препознатљивим гласом,²⁴ а Мула Јусуф је имао „грло гласовито, танко и јасно, да се распознавало између стотину других мујезина“.²⁵ Његов се глас ноћу „пење, сијева и реже у тами изнад града, као челик студен и танак а јак, да се дјеца буде и јецају, и шваље дижу главу с посла“.²⁶ Кроз вишеградске махале ишао је „лепршајући скутевима црног цубета“,²⁷ што асоцира на фолклорно веровање да је посебно обележје вампира његов огртач.²⁸ Док извија гласом кроз савијене дланове „дижући главу бијесно пут невидљива неба и млада мјесеца“,²⁹ Мула Јусуф подсећа и на вука, једног од главних атрибута вампира и појавних облика бога подземља.³⁰

Демонско у лику Мустафе Маџара такође је наговештено мотивима, сликама и симболима које кореспондирају са демонско-хтонским слојем фолклорног наслеђа. Гоњен „осећања морбидне унутарње грозоте“,³¹ Мустафа Маџар се, слично ђаволу из народних веровања, непрестано креће и не може да буде на једном месту.³² Ка Сарајеву путује огрнут црвеном кабаницом, која из перспективе фолклорних представа представља огртач демона. Црвена боја кабанице кореспондира са црвеном бојом Мустафиних очију, која, према запажању Бошка Сувајџића, представља „најстрашније оспољење демонске обузетости јунакове“.³³

Док се огледа у води корита, Мустафа Маџар види своје лице „као угљен тамно“.³⁴ Ова слика потврђује се и у очима Турака Сарајлија и допуњава – Мустафа је „жут од иловаче“, врат му је набрекао, а „лијеве брк изгрizen и краћи“.³⁵ Наведени детаљи потврђују оправданост повезивања црне и жуте боје, што је такође често при Андрићевом сликању негативних јунака. Познато је да се црна боја доводи у везу са земљом, а исто то Андрић чини са жутом бојом, што упућује на сродност двеју боја и њихову могућност да именоване јунаке доведу у везу са хтонским прос-

²⁴ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 35.

²⁵ Иво Андрић, *Немирна јодина*, стр. 11.

²⁶ *Исџо*, стр. 13.

²⁷ *Исџо*, стр. 12.

²⁸ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 25.

²⁹ Иво Андрић, *Немирна јодина*, стр. 12.

³⁰ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 23.

³¹ Radovan Vučković, *нав. дело*, стр. 187.

³² Шпиро Кулишић, Петар Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит, 1970, стр. 117.

³³ Бошко Сувајџић, *нав. дело*, стр. 208.

³⁴ Иво Андрић, *Немирна јодина*, стр. 27.

³⁵ *Исџо*, стр. 32.

тором земље, везаним за најниже људске страсти. Сродност са вампирском појавом Муле Јусуфа остварује се и у слици набреклог врата као метафори бића испуњеног проливеном крвљу и убилачким поривима.

Још један спољашњи белег повезује портрете Муле Јусуфа и Мустафе Маџара – реч је о неједнаким брковима. Као видљиво обележје демонског које у јунацима влада, на лицу се уочава неравнотежа, одсуство склада, које Бошко Сувајџић назива „готово неухватљивим одступањем од мере“.³⁶

Да није реч о случајном детаљу лишеном семантичког потенцијала, већ о сигналу за присуство демонског, потврђују и портрети Џелалудин-паше и Карађоза, за које је карактеристична неједнакост очију. При том се скретање пажње на значај очију у портретизацији јунака остварује и семантичношћу надимка, који постаје право име управника Проклете авлије – он је црнооки, док је црна боја у портрету Џелалудина присутна у слици демонских, кварних, односно црних зуба.³⁷

Неједнакост очију могуће је повезати и са демонском моћи опсеђивања и хипнотисања.³⁸ У „Аникиним временима“ је посебна пажња посвећена демонској снази женског погледа.³⁹ Исту такву снагу има и поглед Џелалудин-паше, што потврђује догађај са лиферантом Јеврејином, који је, не могући да одвоји очи од пашиног непомичног погледа, не знајући шта говори, ни где стаје, упао у басен са катраном и утопио се у њему.

На Карађозовом лицу тамномаслинасте боје посебно се истиче игра очију, које га чине наказно разроким и хипнотишући делују на затворенике. Они као омађијани „прате и тумаче сваки Карађозов корак и поглед“, ⁴⁰ стрепе од тог погледа и труде се да га избегну.

Демонска је и Карађозова моћ трансформације, која често делује као опсена и варка, а којом се поступци људи усклађују са његовом вољом и намерама.⁴¹

³⁶ Бошко Сувајџић, *нав. дело*, стр. 207.

³⁷ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 35.

³⁸ Шпиро Кулишић и др., *нав. дело*, стр. 117.

³⁹ Валентина Питулић, *Фолклорни подтекст у „Аникиним временима“ Иво Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 260.

⁴⁰ Иво Андрић, *Проклетја авлија*, Београд: Просвета – Нолит – Завод за уџбенике и наставна средства, 1981, стр. 44.

⁴¹ „Али је његов изглед могао да превари човека. Са свих својих сто ока тежине, он је, кад би затребало, био жив и брз као ласица, а његово тешко и млохаво тело развијало је у таквим тренуцима биковску снагу. Иза поспаног и као мртвог лица и склопљених очију крила се увек будна пажња и ђаволски немирна и довитљива мисао. На том лицу тамномаслинасте боје није никад нико видео осмех, ни онда када би се цело Карађозово тело тресло од тешког унутрашњег смеха. То лице је могло да се стеже и растеже, мења и преображава, од израза крајњег гнушања до дубоког разумевања и искреног саучешћа.“ *Истио*, стр. 39.

Петар Цацић у Латифаги види *делегаџија царстџа сенки, демијурџа Авлије* и њеног *стџрашној мийџској суверена*.⁴² Могло би се рећи да демонско у Карађозу одговара ванвременом⁴³ пакленом простору којим господари – свако ко дође у Проклету авлију има утисак да је „негде на неком ђаволском острву“.⁴⁴

2.1. Демонско лице историје

Демонску функцију укидања људске слободе врши и Омерпаша Латас, будући да у гушењу туђе слободе види потврду своје и животних одлука које је донео.

У портретизацији овог јунака и његових метонимијских и метафоричких замена (униформе, војске и стражара) епитети *црн, џаман* и *мрк* такође имају значајну улогу.

Латасов поглед је таман, а његове мрке очи имају специфичну моћ да привуку сву пажњу слушаца и да израз сераскеровог лица мењају независно од онога што он говори. Њихова демонска, опсенарска моћ оснажује Латасову дипломатску реторику, чији је циљ да саговорника убеди да поверује изреченим речима, али која рачуна на неистоветност реалне и прижељкиване вредности тих речи.⁴⁵

Демонска трансформативност повезана је са психологијом јунака и чињеницом да је Латасов идентитет укоренен у гордости и вољи за моћ, што тај идентитет чини несталним, односно стално променљивим. Латас симболизује жељу за вечном трансформацијом у новије и моћније.⁴⁶ Дакле, само наговештен, тек имплицитно присутан, слој фолклорних демонских представа кореспондира са унутарњом напетости Латасовог хетерогеног идентитета.

Међутим, тамно у Омерпашином портрету је и метафора демонског лица историје, њеног мрачног бесмисла, оличеног у реформама које доноси само привид слободе и напретка, а чији је коначни резултат много гори од почетног стања. Историјски успеси султановог сераскера припадају апсурдним временима пометње, *јосувраћеним временима*, у којима стање свеопште постиђености и осрамоћености најефектније сведочи о правој природи Омерпашиног доласка у Сарајево.⁴⁷

⁴² Петар Цацић, *О Проклећој авлији*, Београд: Просвета, 1975, стр. 121.

⁴³ *Исџо*, стр. 106.

⁴⁴ Иво Андрић, *Проклећа авлија*, стр. 34.

⁴⁵ Слободан Владушић, *Сусрећ херменеуџичара у џранзиџији*, Нови Сад: Дневник, 2007, стр. 178.

⁴⁶ *Исџо*, стр. 184.

⁴⁷ Нина Марковић, *Где јронаћи излаз – Границе слободе индивидуалној јосџојања* у роману Омерпаша Латас *Иве Андрића*, Наука и слобода, зборник радова са научног скупа, књ. 9, том 1/2, Пале: Филозофски факултет, 2015, стр. 683.

Црна боја доминира симболичким слојем романа *На Дрини ћуприја*.⁴⁸ Архетипско-митска представа допуњена је модерним увидом у деструктивну интенцију историје, па атрибут *црн*, карактеристичан за митску слику хаоса пре настанка моста, након његове изградње постаје предзнак историје. Хтонска природа црног Арапина се у извесној мери може поистоветити са силом историјског ковитлаца, која ће у роману бити материјализована на више начина – као анимализовани чардак на мосту, бели натпис на његовој капији и експлозив који ће пресећи мост напола. Деструктивну моћ историје, у чији колоплет касаба након изградње моста неминовно улази,⁴⁹ наслутио је Пљевљак: „Шејтан! И тога има, мислио је Пљевљак [...] Можда је заиста све ово, заједно са Абидагом, и грађењем моста, и овим лудим сељаком, само ђавоља работа“.⁵⁰ Демонску силу оружја препознао је и проницљиви Алихоца помисливши: „Али шта ће Богу, који погледом зажиже и гаси светове, оволики урнебес? Није ово божје.“⁵¹

Чак се и фењер, иако би требало да симболизује прогрес, посредно представља као демон историје будући да се везује за храстову греду преосталу од некадашњег чардака.⁵²

3. ХТОНСКО У СИМБОЛИМА И ПРИПОВЕДНИМ СЛИКАМА

Присуство фолклорне традиције евидентно је и у лику Циганина ковача из приповетке „Мустафа Маџар“, јер се ковачки занат у колективним веровањима готово искључиво везује за Цигане, за које се сматра да воде порекло од ђавола.⁵³ Као особени облик материјализације принципа зла, убица Мустафе Маџара потврђује његову неуништивост и истинитост спознаје да је „свијет [...] пун гада“.⁵⁴ Демонска природа убице наговештена је његовим оружјем – комадом гвожђа, за које се верује да је један од метала хтонског порекла, везан за ђавола, односно нечисту силу и смрт.⁵⁵ Комад гвожђа је по хтонској природи идентичан са касапским ножем, којим је убијен Мехмедпаша Соколовић,⁵⁶ будући да се касапски

⁴⁸ Петар Џацић, *нав. дело*, стр. 65–99.

⁴⁹ Тихомир Брајовић, *Заборав и њонављање (Амбивалентно лице модерности у роману На Дрини ћуприја)*, Београд: Нолит, 2009, стр. 65.

⁵⁰ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, стр. 140.

⁵¹ *Исто*, стр. 435.

⁵² Нина Марковић, *Тајна њриче њонорнице (О обликовању нарајива у роману На Дрини ћуприја Иве Андрића)*, Узданица, 2014, XI/2, стр. 71–72.

⁵³ Веселин Чајкановић, *нав. дело*, стр. 406–407.

⁵⁴ Иво Андрић, *Немирна јодина*, стр. 22.

⁵⁵ Žan Ševalje, Alen Gerbran, *нав. дело*, стр. 822.

⁵⁶ Сечиво касапског ножа, према мишљењу Петра Џацића, припада симболич-

занат и продаја ножева помињу као занимања вампира, тј. фолклорног демона.⁵⁷

У приповеци „Мустафа Маџар“ пажњу такође привлаче густ рој мушица прожет светлошћу и крупна звезда која се на мрачном небу појављује у часу јунакове смрти.

Рој мушица око главе Мустафе Маџара тумачен је у литератури као симболичка представа привида његове херојске славе,⁵⁸ као вид деградације мита о хероју⁵⁹ и као тренутак злокобног виђења сопствене смрти и спознаје властитог злочиначког лика.⁶⁰ Последњу интерпретацију могуће је поткрепити фолклорним сликама и симболима. По народним веровањима душа се замишља „као дах или ветар, као прамен магле или сенка, као нека животиња (лепир, мува, птица, змија, гуштер), као искра или звезда, или у антропоморфном облику – у смањеном лику самог покојника“.⁶¹ Отуда није случајно што се и пре Мустафиног огледања у води открива како се вода крај чесме „прелијевала и нашироко натапала земљу и стварала локве и плитке баре, изнад којих су титрали, у јутарњем сјају, лептирови и густе ројеви мушица као немирни велови“.⁶² У архетипском чину хидромантије, Мустафа Маџар над водом види слику сопствене душе изван тела, и то душе која је црна – испуњена злом, оптерећена злочинима.

И поред депатетизовања херојског света,⁶³ у приповеци је присутан један важан детаљ из епских биографија, који, као и хидромантија, има улогу антиципације јунакове смрти. Доследно је спроведен паралелизам између понашања коња и Мустафиних осећања – коњ се на путу до Сарајева саплиће, плаши и трза, као што и Мустафа зазире од свега и по-срће под теретом сопствених недела, несанице и осећања страве⁶⁴. Док је стајао изнад Сарајева, где ће се његов живот и окончати, под Мустафом

ко-митској заједници елемената (сечиво, црна пруга, пресечене груди надвоје) који имају улогу у животу Мехмедпаше Соколовића, самог моста и његовог митског чувара Алихоце Мутевелића.

⁵⁷ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 39–40.

⁵⁸ Јован Делић, *Иво Андрић, мост и жртва*, Нови Сад: Православна црква, Београд: Музеј града Београда, 2011, стр. 94.

⁵⁹ Бошко Сувајџић, *нав. дело*, стр. 204–205.

⁶⁰ Бојан Чолак, *Пројекције, пројекције: „Мустафа Маџар“ Иве Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 81.

⁶¹ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 29.

⁶² Иво Андрић, *Немирна година*, стр. 27.

⁶³ Бошко Сувајџић, *нав. дело*, стр. 189.

⁶⁴ Милан Алексић, *нав. дело*, стр. 611.

је „сваки час посртао коњ раскрвављених цјеваница и упалих бокова“,⁶⁵ што би из перспективе народног веровања био јасан знак зле судбине. Раздвајање коња и јахача по правилу подразумева смрт једног или другог,⁶⁶ па је фолклорна симболика оснажена и тиме што је Мустафа Маџар одмах након уласка у прву сарајевску махалу, сјахао с коња, оставио га испред кафане и тако лако постао жртва гонича.

Пажња је посвећена и симболици звезде коју види умирући Мустафа Маџар. Последњи пасус одређен је психолошком перспективом главног јунака приповетке,⁶⁷ или је „идеја моћи приказана [...] као звезда падалица која, ако човек допусти да њоме буде вођен, потиरे друге изборе достојније човека“.⁶⁸ Ако би се ова слика тумачила из перспективе традиционалних веровања, звезда која прелеће преко неба и гаси се могла би се разумети као метафора смрти, односно слика коначног гашења и нестајања једне пале људске душе.

3.1. Хтонска симболика воде и камена

У Андрићевој прози симболички потенцијал црне боје богати и спрега са хтонским особинама воде и камена.⁶⁹

У поменутој космогонијској легенди реке су представљене као креација ђавола и повезане са демонским, односно хтонским.

Приповедање о временима пре настанка вишеградског моста, истиче да је тада Дрина била „зелена и плаховита горска река ‘што се често мути’“.⁷⁰ При том, „атрибут *муџина* поред реалне (надошла, опасна, прљавица вода) има увек и наглашену симболичку димензију, баштињену из представа о хтонским водама које извиру у подземљу или окружују свет мртвих“.⁷¹ Жеља Мехмедпаше Соколовића да сагради мост узрокована је, између осталог, настојањем да се премосте стрме обале и *зла* вода међу њима. Опис Дрине зато одговара симболичкој представи митског хаоса пре настанка моста. У исто време, вода, баш као и камен, и у даљем фабуларном току задржава своје хтонске особине и остаје простор из којег људе вребају опасности.

⁶⁵ Иво Андрић, *Немирна јодина*, стр. 31.

⁶⁶ Снежана Самарџија, *Биографије ејских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, стр. 71.

⁶⁷ Јован Делић, *нав. дело*, стр. 96.

⁶⁸ Бојан Чолак, *нав. дело*, стр. 83.

⁶⁹ Истоветна синтеза присутна је у приповеткама „Мустафа Маџар“, „Исповијед“ и „Олујаци“.

⁷⁰ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, стр. 116.

⁷¹ Лидија Делић, *Провре вода муџина и крвава. Ејска ајрибуција воде*, Aquatica: књижевност, култура, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2013, стр. 234.

Најекстремнији вид *муџине* воде митске провенијенције представља она која фигурира као граница између света живих и света мртвих⁷² – вода реке Дрине је таква граница за дечака кога одводе из села Соколовића, и који умире за хришћански свет из којег је потекао. Поменута симболика употпуњена је фигуром скелеције Јамака – митског Харона.⁷³

Симболички статус Дрине као воде која је „граница између овог и оног света“ и својеврсна „капија“ за онај свет,⁷⁴ потврђује се у приповедању о низу неправедних и трагичних страдања, односно смрти, све до смрти моста и његовог митског чувара – Алихоџе.

И Омерпашин прелазак из Аустрије у Турску, који сам јунак доживљава не само као срамоту већ и као смрт, описан је на начин који кореспондира са фолклорним представама. Латас је прву ноћ свог бега провео „под отвореним небом [...] на уском, равном простору између два велика камена, као у гробу“.⁷⁵ Идуће ноћи, у близини турске границе, морао је да се избори са стрмим точилом, „које се на планинском поноћном плуску претворило у бујицу невидљиве воде“,⁷⁶ док је шума „хучала као олујно море“.⁷⁷ Као пливач који израња из дубине, младић је наставио пут кроз таму хтонског простора шуме, и васкрсао на турској земљи у само свитање. Смрт за један и рађање у неком другом свету подразумевали су, као по фолклорној матрици, прелазак хтонског простора шуме, препливање симболичке реке и, на шта приповедач посебно скреће пажњу, пијење „воде заборавне“.⁷⁸

Камен, као грађа за вишеградски мост, обједињује залог вечности и могућност уништења, јер има моћ да за себе веже душе умрлих и душе предака, те је вечно повезан са хтонским светом.⁷⁹

Сходно таквим значењима воде и камена, могуће је тумачити и симболичко обликовање простора сна у приповеци „Мустафа Маџар“. Свест и несвест јунака испуњене су сликама сопствених злодела и душама убијених и мучених и управо је та притиснутост и немогућност бега симболички представљена мрким стенама – стаништем мртвих душа – које га притискају и низ које цури вода.

⁷² *Исџо*, стр. 236.

⁷³ Петар Цацић, *нав. дело*, стр. 163.

⁷⁴ Љубинко Раденковић, *Водени дух – водењак. Словенске паралеле*, Aquatica: књижевност, култура, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2013, стр. 162.

⁷⁵ Иво Андрић, *Омерпаша Лајпас*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 16, Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна zaloжба Словеније, Скопје: Мисла, 1976, стр. 157.

⁷⁶ *Исџо*, стр. 158.

⁷⁷ *Исџо*

⁷⁸ *Исџо*, стр. 161.

⁷⁹ Веселин Чајкановић, *нав. дело*, стр. 13.

4. УСМЕНИ ЖАНРОВИ И АНДРИЋЕВА ПРОЗА

Демонолошко предање о сусрету са ђаволом транспоновано је на модеран начин у приповеци „У воденици“. Нимало случајно, догађај о којем се приповеда виђен је очима детета и евоцира се као веродостојан лични доживљај.⁸⁰ Призор из људског живота поприма облиције исконског зла које плаши и узнемирава, баш као што међу демонолошким предањима сусрет са нечастивим изазива страх.

Као у приповеци „У мусафирхани“, изразит је рефлекс фолклорних веровања о демонској природи жене – жена и страст коју она буди супституција су ђавола. Модерни демон, баш као и фолклорни, тражи људску крв и душу и постаје „средство за књижевно моделовање негативних аспеката човекове душе, његовог духа и света у целини“.⁸¹

Обликовање простора у више равни кореспондира са фолклорном симболиком – поред воденице, као опасног и „нечистог“ места, које ђаво радо посећује,⁸² на демонску природу призора чији ће дечак бити сведок, указује и један детаљ – уз саму воденицу растао је орах, чије су гране ишле под кров воденице и плеле се са гредама. По фолклорним веровањима орах је сеновита биљка, дрво подземног света, вештица и злих духова,⁸³ док греда, као једно од нечистих, табуисаних места, симболизује невидљиву границу између реалног и иреалног, горњег и доњег, овоземаљског и оностраног света.⁸⁴ Греда са које дечак посматра унутрашњост воденице је граница између невиног детињег света и страсти одраслих, наивне свести и злокобне истине о људској природи коју дечак тек наслућује. Као што у народним предањима сусрет са нечистим силама представља трауму и изазива страх, тако ће и код дечака сусрет са демонским лицем људских страсти изазвати исто осећање, и постати клица спознаје о свеprisутности зла које се из тих страсти рађа: „Млад сам био и луд, и нисам знао оно што ћу тек доцније, пролазећи свијетом и по народу, разабрати: да тај ђаво меље, шушка и шапуће по цијелом свијету, свуда помало, а не само у млину испод Граовика“.⁸⁵

Приповетка „Олујаци“ још један је пример особене Андрићеве трансформације фолклорне грађе. Помоћу елемената усмених жанрова Андрић гради семантички богату симбиозу фолклорне и психолошке мотивације. Та симбиоза сведочи о психолошком комплексу болесне љу-

⁸⁰ Радмила Пешић, Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Требник, 1997, стр. 66.

⁸¹ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 127.

⁸² Шпиро Кулишић и др., *нав. дело*, стр. 117.

⁸³ *Исјо*, стр. 227.

⁸⁴ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 41.

⁸⁵ Иво Андрић, *Жељ*, стр. 110.

боморе, параноје и потребе за мучењем и уништавањем, и на тај начин се складно уклапа у испитивање људског зла.

Обликовање простора ове приповетке активира веровања везана за присуство/одсуство светлости, воду и сеновите биљке.

Тако је хтонски простор у који невеста из Мостара долази проклет („Кажу да је некад један путник светачког лика рекао за Олујаке: ‘Бог им је дао богатство и сваку несрећу’“),⁸⁶ осојан и забачен крај, у којем посебно родно рађају ораси, док су сеоске куће концентрисане око Црног потока, који представља не само просторну већ и онтолошку осовину Олујака. Индикативно је и то што је сваки камен који се нашао у додиру са непитком водом Црног потока превучен црном кором.

Становници тог села су у додиру са хтонским па „све што се у Олујацима роди мора бити обележено. Изгледа да нема Олујака који није или гушав или сакат или иначе ровашен“.⁸⁷

Међу баладама типа „Браћа и сестра“ важну улогу има мотив удаје на далеко, а невеста на том путу прелази воду. Код Андрића је то зелена, дубока и страховита вода реке Дрине, на чијој се обали белео исушен и испран коњски костур.⁸⁸ Свадбена иницијација и прелазак из једног у други свет немају позитивну конотацију какву имају у бајкама, па се невеста из модерне антибајке након удаје сусреће са различитим манифестацијама зла, међу којима се посебно издваја демонска фигура младожење Мудеризовића. Он мирише на земљу и тор, и има сумњичав и *ймасѝ* поглед.⁸⁹

У народној балади „Браћа и сестра“ браћа одлазе у подземни свет, а најмлађи походи сестру да би је повео са собом. Андрићева приповетка предочава обрнуту ситуацију. Хтонски простор Олујака привлачи Мостаркиног млађег брата и изазива њихово страдање. Сличност је, с друге стране, могуће приметити у томе што је у оба случаја братовљева посета узрок сестриног страдања. У Андрићевој приповеци присуство невестиног брата изазвало је демонску природу Мудеризовића. Иако брат не посећује сестру из света мртвих, он ће у тај свет отићи јер је походио хтонски простор Олујака.

Карактеристикама сусрета са натприродним бићем (ноћни и нестварни амбијент, изглед странца, човекова душа као улог, нестанак страшног привиђења са првим оглашавањем соларне животиње – петла, последице сусрета са натприродним)⁹⁰ из дванаестог поглавља романа *На Дрини ћуџија*, могла би се придружити још нека запажања.⁹¹

⁸⁶ *Исѝо*, стр. 185.

⁸⁷ *Исѝо*, стр. 186.

⁸⁸ *Исѝо*, стр. 187.

⁸⁹ *Исѝо*, стр. 188.

⁹⁰ Бошко Сувајџић, *нав. дело*, стр. 176–177.

⁹¹ Више видети у: Нина Марковић, *Тајна ѝриче йонорнице*, стр. 74–76.

Веровање да ђаво поседује многобројна знања и способности,⁹² уочава се у странчевој вештини картања и познавања целокупног Милановог имања и богатства. Начин на који се странац, супститут нечисте силе,⁹³ коцка такође открива шејтанску лукавост која заводи и збуњује људе, одвлачећи их у пропасти.⁹⁴ Гласичанинова коцкарска страст, врста унутарњег демона, одговара на позив другог демона, па у његовом понашању можемо препознати реализацију народне изреке *не да му ђаво мира*.

Околности коцкања одговарају хронотопу народних демонолошких предања. Мост је омиљено место на којем се ђаволи одмарају и вребају нове жртве.⁹⁵ Време коцкања је глухо или глуво доба ноћи (од повечерја до првог певања петлова), када ноћна тишина поништава временску, али и просторну оријентацију.⁹⁶ Доследно фолклорним околностима, *мост је изгледао бескрајан и несћваран*.⁹⁷

Опис руинираног човека одговара поетичким законитостима демонолошких предања која претендују на истинитост и чија се веродостојност потврђује застрашујућим последицама мешања људског и демонског света. Седа коса Милана Гласичанина подсећа на судбине јунака оседелих због ужаса и страха приликом сусрета са демонским светом. То је ужас оностраног који човека заувек промени, а такав је епилог неминован јер је у предањима сусрет људског и демонског немогућ без погубних последица по људе. Уз свест о јасној граници између овоземаљског и оноземаљског, демонолошка предања откривају страх за човеков живот. „Јунака попут јунака бајке у митолошко-демонолошким предањима нема; победа му није предодређена и он често постаје жртва неумитне судбине и разноврсних сила“,⁹⁸ што особену егзистенцијалну филозофију предања чини сличном Андрићевом поимању људске судбине у свету испуњеном злом.

У структури дванаестог поглавља препознају се карактеристике најразвијенијег облика демонолошких предања – вишеепизодичног казивања у чијем је средишту натприродно биће, али где поента није у потврђивању веровања у то биће, већ у занимљивости и динамичности догађаја у којима и човек активно делује, разапет између реалног и фантастичног.⁹⁹

⁹² Веселин Чајкановић, *нав. дело*, стр. 401.

⁹³ Ана Радин, *нав. дело*, стр. 57.

⁹⁴ *Истио*, стр. 402.

⁹⁵ Шпиро Кулишић и др., *нав. дело*, стр. 207.

⁹⁶ *Истио*, стр. 88–89.

⁹⁷ Иво Андрић, *На Дрини ћуџија*, стр. 251.

⁹⁸ Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке (Обликовање и облици српске усмене ѝрозе)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2000, стр. 174.

⁹⁹ Радмила Пешић, Нада Милошевић-Ђорђевић, *нав. дело*, стр. 67.

*

Рефлекси демонско-хтонског слоја фолклорне традиције у Андрићевој прози функционишу као семантички оснажитељ и интерпретативни путоказ. Низ круцијалних детаља упућује на скривену суштину догађаја, учествује у карактеризацији ликова и обликовању хронотопа, утиче на фабулу и структуру наративног текста. Фолклорна грађа у Андрићевој прози егзистира као сапутник и сапатник мукотрпног посла промишљања односа добра и зла и проналажења најважнијих упоришних тачака у приповедању о природи човека и историјских кретања, као и о снази и погубности зла у људском свету.

ИЗВОРИ

Иво Андрић, *Ex Ponto*, Крагујевац: Кантакузин, 1998.

Иво Андрић, *Жеђ*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 6, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991.

Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 1, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991.

Иво Андрић, *Немирна јодина*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 5, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991.

Иво Андрић, *Омерџаша Лаџас*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 16, Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна zaloжа Словеније, Скопје: Мисла, 1976.

Иво Андрић, *Проклећа авлија*, Београд: Просвета – Нолит – Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.

Иво Андрић, *Сйазе, лица, љредели*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. 10, Београд: Просвета–БИГЗ–СКЗ–Нолит, 1991.

ЛИТЕРАТУРА

Милан Алексић, *Зло као обележје светиа у љриповејшкама Иве Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, 607–622.

Тихомир Брајовић, *Заборав и љонављање (Амбиваленћино лице модернийејта у роману На Дрини ћуприја)*, Београд: Нолит, 2009.

Слободан Владушић, *Сусрећ херменеућичара у љранзицији*, Нови Сад: Дневник, 2007.

Radovan Vučković, *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost, 1974.

Јован Делић, *Иво Андрић, мосћ и жрћива*, Нови Сад: Православна црква, Београд: Музеј града Београда, 2011.

Dragiša Živković, *Andrićev stil*, Ivo Andrić u svijetlu kritike, Sarajevo: Svjetlost, 1977, str. 327–334.

Светозар Кољевић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд, 1981, стр. 471–476.

Нина Марковић, *Тајна њриче њонорнице (О обликовању нарајнива у роману На Дрини ћуприја Иве Андрића)*, Узданица, 2014, XI/2, стр. 69–82.

Нина Марковић, *Где њронаћи излаз – Границе слободе индивидуално њосиојања у роману Омерпаша Латас Иве Андрића*, Наука и слобода, зборник радова са научног скупа, књ. 9, том 1/2, Пале: Филозофски факултет, 2015, стр. 675–690.

Валентина Питулић, *Фолклорни њодѡексти у „Аникиним временима“ Ива Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 257–264.

Исидора Секулић, *Истиок у њријовейкама Иве Андрића*, Зборник о Андрићу, Београд: СКЗ, 1999, стр. 31–43.

Снежана Самарѡија, *Поеѡика усменој ѡријоведања у Андрићевој „Причи“*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 265–277.

Бошко Сувајѡић, *Дновиде воде: фолклорни елементи у српској књижевности*, Нови Сад: Orpheus, 2012.

Бојан Чолак, *Проѡниѡељ, ѡроїнани: „Мусѡафа Маѡар“ Иве Андрића*, Иво Андрић у српској и европској књижевности, 2, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 73–85.

Петар Саѡић, *Миѡско у Андрићевом делу (Храсѡова ѡреда у каменој кайији)*, Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства, 1995.

Петар Саѡић, *О Проклеѡој авлији*, Београд: Просвета, 1975.

Nina Marković

DEVIL'S WORK IN HUMAN WORLD
(DEMONIC AND CHTHONIC LAYER OF FOLKLORE
TRADITION IN PROSE BY IVO ANDRIĆ)

S u m m a r y

The focus of this paper are the elements of demonic and chthonic layer of folklore tradition in short stories and novels by Ivo Andrić. Special attention was given to semantic and structural outcomes of author's transposition of folklore heritage. It was observed that folklore reflexes in Andrić's prose have the function of the important meaning detail in narration, they point to the hidden essence of the event, participate in the process of characterisation of characters and in designing the chronotype and influence on the plot and structure of the narrative text. The elements of demonic and chthonic layer of folklore tradition are incorporated in thinking about human nature and historical movements, as well as thinking about the power and devastation of evil in the human world.

